

استاد ESTAD

ESKİ TÜRK EDEBİYATI ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

[Journal Of Old Turkish Literature Researches]

E-ISSN: 2651-3013

DOI Number: 10.58659/estad.1257992

Cilt: 6 Sayı: 1 Mart 2023

ss. 112-157

Makalenin Geliş

Tarihi

28/02/2023

Makalenin

Kabul Tarihi

17/03/2023

Yayın Tarihi

28/03/2023

MEHMED BAHÂEDDİN FERİD EFENDİ VE MECMUA-İ MUHABBET ADLI ESERİ

İbrahim KOLUNSAĞ*

ÖZET

Bir 19. yüzyıl şairi olan Mehmed Bahâeddin Ferid Efendi (ö. 1838), Osmanlı şeyhülislamlarından Âşir Efendi'nin (ö. 1804) oğludur. Kaynaklarda yalnızca bir gazeline yer verilen, herhangi bir eserinden ya da şairliğinden bahsedilmeyen Ferid Efendi'nin İstanbul Üniversitesi, Nadir Eserler Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar Bölümü 11101 numarada kayıtlı bir eseri mevcuttur. Kütüphane kataloğuna "Mecmua-i Eş'ar" başlığıyla kaydedilen ancak Ferid Efendi'nin koyduğu başlıkla isminin *Mecmua-i Muhabbet* olduğu anlaşılan bu eserde, sekiz farklı nazım şekliyle kaleme alınmış ve neredeyse tamamı Ferid Efendi'ye ait olan altmış iki adet manzume bulunmaktadır. Klasik şiir geleneğinin son temsilcilerinden birini daha tanıtmak ve onun eserini yayımlayarak mevcut literatüre katkı sağlamak amacıyla hazırlanan bu makalede öncelikle Ferid Efendi'nin hayatı ile ilgili bilgiler kaynaklardan aktarılmış ve eserinden yapılan çıkarımlarla bu bilgiler genişletilmeye çalışılmıştır. Makaleye konu olan yazma eserin tavsifinin ardından şekil özellikleri başlığı altında nazım şekilleri ve vezinle ilgili bilgilere yer verilmiş, *Mecmua-i Muhabbet*'in muhtevassından hareketle şairin edebî kişiliği hakkındaki tespitler sıralanmış ve eser, çeviri yazı alfabesine aktararak

* Dr. Öğr. Üyesi, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, i.kolunsag@gmail.com, ORCID ID: 0000-0003-4632-2964

neşredilmiştir. Sonuç olarak Ferid Efendi'nin bir nazire şairi olduğu, yazdığı hasret temalı şiirleriyle bir gurbet şairi olarak da anılabileceği, klasik üslup zemininde yazdığı şiirlerinde mahallî söyleyişlere, dinî-tasavvufî düşüncelere ve buna bağlı olarak da hikmetli ifadelere yer verdiği ve nazım tekniği bakımından da kuvvetli bir şair olarak nitelenebileceği belirtilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ferid, *Mecmua-i Muhabbet*, metin neşri, yazma eserler, 19. Yüzyıl.

MEHMED BAHAEDDIN FERID EFENDI AND HIS WORK TITLED MECMUA-I MUHABBET

ABSTRACT

Mehmed Bahaeddin Ferid Efendi, a 19th century poet, was the son of Aşir Efendi, an Ottoman sheikhulislam. Ferid Efendi, whose only one of his ghazals is included in the sources and whose work or poetry is not mentioned, has a work registered at Istanbul University, Rare Books Library, Turkish Manuscripts Department under the number 11101. In this work, which was recorded in the library catalog under the title of “Mecmua-i Eş'ar” but whose name was understood to be *Mecmua-i Muhabbet* with the title put by Ferid Efendi, there are sixty-two verses written in eight different forms of poetry and almost all of which belonged to Ferid Efendi. In this article, which was prepared in order to introduce one of the last representatives of the classical poetry tradition and to contribute to the existing literature by publishing his work, first of all, information about the life of Ferid Efendi was conveyed from the sources and this information was tried to be expanded with the inferences made from his work. Following the qualification of the manuscript that is the subject of the article, information about the poetry forms and rhythm was included under the title of shape features, the determinations about the poet's literary personality were listed based on the content of the *Mecmua-i Muhabbet*, and the work was transferred to the translation alphabet and published. As a result, it was stated that Ferid Efendi was a nazire poet, that he could also be referred to as a expatriate poet with his poems on the theme of longing, that he included local sayings, religious-mystical thoughts and accordingly wise expressions in his poems written on the basis of classical style, and that he could be characterized as a strong poet in terms of nazim technique.

Keywords: Ferid, *Mecmua-i Muhabbet*, text publication, manuscripts, 19th century.

GİRİŞ

Mecmua, edebî bir terim olarak “genelde bir veya daha fazla yazar yahut şaire ait çeşitli şekil ve hacimlerdeki dinî, din dışı nesir ya da şiirlerden oluşan

derleme kitaplar” şeklinde tanımlanabilir.¹ Derleme niteliği vurgulanan bu tanıma ilaveten mecmua kelimesinin geçtiği birçok beyitte şairlerin bu kelimeyi, divan ya da divan oluşturmadan önce kendi şiirlerini topladıkları defter anlamında kullandığı tespit edilmiştir (Kurnaz ve Çeltik, 2003). Benzer şekilde *Zübdetü'l Eş'âr* ve zeyillerinde de mecmuanın, bilinen derleme anlamıyla birlikte şairlerin şiirlerini topladıkları müsvedde hâlindeki defter/divan anlamında kullanıldığı belirlenmiştir (Yıldız, 2018). Özellikle son dönem şairlerinin “gayr-ı mürettep” divanlara mecmua adını verdiği çeşitli yazmalarda bulunan notlardan anlaşılmaktadır (Köksal, 2012: 86-87).²

Bir 19. Yüzyıl şairi olan Ferid Efendi'nin eseri, yukarıdaki tespitler kapsamında değerlendirilebilir. İlgili kütüphane katalogunda “Mecmua-i Eş'âr” başlığıyla kaydedilen eser, Ferid Efendi tarafından *Mecmua-i Muhabbet* olarak adlandırılmıştır. Neredeyse tamamı Ferid'in şiirlerinden oluşan bu eserde, birçok yaprak boştur ve nazım şekilleri standart divan düzenine göre karışık sıralanmıştır.

Klasik Türk şiiri sahasının en temel çalışma alanı olan metin neşrinde günümüzde önemli bir birikime ulaşılmıştır. Yine de her bir tarihî metnin kendi başına kıymetli olduğu ve mevcut birikime katkı yaptığı söylenebilir. Bu bağlamda, yeni metinlerin neşri için mecmua adıyla kayıtlı yazmalar üzerine yapılan araştırmalar önemli bir fırsat yaratmaktadır.³ Bu makale, eserleri ve sanatı konusunda kaynaklarda herhangi bir bilgi bulunmayan Ferid Efendi'yi tanıtmak ve eserini neşretmek amacıyla kaleme alınmıştır.

1. Hayatı

Ferid Efendi'nin hayatı ile ilgili bilgi veren en erken tarihli kaynak *Fatîh Tezkiresidir (Hâtimetü'l-Eş'âr)*. Bu eseri takiben *Sicill-i Osmânî*, *Kamusü'l-A'lâm* (daha özet şekilde) ve bu kaynakların görüldüğü *Tuhfe-i Nâilî'de*, *Hâtimetü'l-Eş'âr'daki* bilgiler tekrarlanır. Buna göre, Mehmed Bahâeddin Ferid Efendi, Şeyhülislam Âşir Efendi'nin oğludur.⁴ Müderris olduktan (1213/1798-99)

¹ Mecmuanın tanımı, ortaya çıkışı ve tarihî gelişimi için bk. (Uzun, 2003: 265-68).

² Buradaki bilgilere daha önce yayımladığımız bir makalede mecmua-divan ilgisi bağlamında değinmiştik (bk. Kolunsağ, 2021).

³ Mecmua çalışmalarının faydaları ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. (Köksal, 2012: 88-91).

⁴ Reisülküttap Mustafa Efendi'nin (ö. 1749) oğlu olan Âşir Efendi İstanbul Bahçekapı'da kendi adıyla kurduğu kütüphanesiyle meşhur olmuştur. Babasının vakfettiği kitaplarla kurulan, kendisinin ve oğulları Hafid Efendi ile Ferid Efendi'nin bağışlarıyla zenginleşen kütüphane 1918 yılında Süleymaniye Kütüphanesi'ne nakledilmiştir. Ayrıca bir müddet Kastamonu'da ikamete mecbur edilen Âşir Efendi -ailesi Kastamonu'nun ileri gelenlerindendir- orada da babasının hayır işlerini devam ettirmiştir (bk. İpşirli, 1991: 8; Erünsal, 1991: 8). İstanbul'da doğan Ferid Efendi (Erdoğan, 2014), bir şiirinde [32-4] Kastamonu'yu da anmıştır.

sonra Halep (1230/1814-15),⁵ Mısır (1241/1825-26) ve Mekke (1249/1833-34) mollası⁶ olarak görev yapan Ferîd Efendi, 18 Zilkade 1253 (13 Şubat 1838) tarihinde vefat etmiştir (Çiftçi, 2017: 391; Mehmed Süreyyâ, 1311: II, 27; Şemseddin Sâmi, 1314: V, 3404; Tuman, 2001: II, 767). Kaynaklarda Ferîd Efendi'nin yalnızca bir gazeli [10]⁷ kayıtlıdır, şairliğinden ya da eserlerinden söz edilmez.⁸

Mecmua-i Muhabbet'teki nazire şiirlerde, kaside ya da tarih manzumelerinde geçen mahlas ve isimler, Ferîd Efendi'nin edebî çevresini anlamaya ve biyografisine dair ayrıntılara ulaşmaya imkân sağlayabilir. Bu bağlamda, yalnızca mahlastan hareket etmenin yanıltıcı olmasını göz önünde tutarak Ferîd'in eserinde geçen isimlerden diğer kaynaklarla desteklenebilenler anılmaya değerdir.

Münîb Efendi'nin (ö. 1823) *Devhatü'l-Meşâyih*'e yazdığı zeylde, Âşir Efendi'nin silsilesinde yer alan Besîm Efendi (ö. 1842), Ferîd Efendi'nin halasının oğludur. Süleyman Fâik Efendi de (ö. 1838) aynı esere yazdığı zeylde, tarih manzumesine yer verirken Besîm'i, 1243/1827-28 yılında Kudüs'ten mazul bir molla olarak anar (bk. Bilgin, 2016: 338, 430). Görev yaptıkları tarih ve yerler, Ferîd'in, eserinde Besîm'in şiirine yer verdiği [41] ve talebi üzerine ona nazire yazdığı [4] hesaba katıldığında bu iki yakın akrabasının benzer mevkilerde ve irtibat hâlinde oldukları düşünülebilir.

Münîb Efendi'nin bahsi geçen zeylinde, Âşir Efendi'nin şeyhülislam oluşuna düşülen tarihler arasında adı geçen Takî (ö. ?), buradaki başlığa göre müderris olup daha önce Âşir Efendi'nin mektupçuluğu görevinde bulunmuştur (Bilgin, 2016: 324). Ferîd, bir şiirinde Takî'den nazire istemiş [7] bir gazelini de [35] tahmis etmiştir.

Osmanlı tarihçilerinden ve divan sahibi bir şair olan Halîl Nûrî Bey (ö. 1213/1799), Âşir Efendi'nin damadı, dolayısıyla Ferîd Efendi'nin eniştesidir. Divan şiirinin sayılı kadın şairlerinden olan Şeref Hanım'ın da (ö. 1861) dedesidir. Ferîd bir gazelinde, Nûrî'yi takip ettiğini söyler. Nûrî'nin

“Hat-ı ‘izârına bakdım çemen çemen diyerek”

mısraı ile başlayan tahmisi (Güler, 2009: 181) ve Ferîd'in ilgili gazelinde yer alan

⁵ Bu tarih Sicill-i Osmânî'de 1237/1821-22 olarak verilmiştir.

⁶ Molla: Mevleviyet (yüksek dereceli kadılık) payesini kazanan ulema sınıfı (Pakalın, 1993: 549).

⁷ Köşeli araç içinde verilen sayılar metin bölümündeki ilgili manzumeye yönelendirir.

⁸ Kaynaklarda şairin Ferîd mahlasıyla yazdığı gazel vardır. Bu çalışmada görüleceği üzere Ferîd Efendi, Bahâ mahlasını da kullanmıştır.

O hatt-ı yâre bakınca firâk çekdi meded
Bir âh eyledi gönlüm çemen çemen diyerek [37-2]

beyti bu iki isim arasındaki edebî etkileşime örnek olarak görülebilir.

Osmanlı Şeyhülislamlarından Sıdkî-zâde Ahmed Reşid Efendi (ö. 1834), *Mecmua-i Muhabbet*'te, Ferid Efendi tarafından kaleme alınan yegâne kasidenin [12] muhatabıdır.⁹ Ferid, çeşitli kitap isimlerinden hareketle Reşid Efendi'yi övdüğü manzumesinde memduhun oğulları Rif'at (ö. 1875) ve Hâmid Bey'i de (ö. 1850?) anar. Ayrıca bir müzeyyel gazelinde [36] bu iki isme yer veren Ferid, Hâmid Bey'in kızı Sâliha'nın (ö. ?) doğumu için de tarih düşürür [32]. Reşid Efendi, 1816'da Anadolu kazaskeri olmadan önce Mekke, oğlu Hâmid Mustafa Efendi Ferid'in ölümünün ardından Mısır ve Mekke, diğer oğlu Rif'at Mehmed Bey de Ferid hayattayken Şam mollası (1250/1834-35) olmuştur. Eserinde sıkça andığına bakılırsa Ferid'in Sıdkî-zâde ailesiyle yakın olduğu ya da olmak istediği düşünülebilir (İpşirli, 1989: 122-123; Mehmed Süreyyâ, 1311: II, 107, 408).

Ferid yazdığı manzumelerden biriyle [34], Halep'te Mevlevihane mutfağının 1239/1823-24 yılında tamir edilmesine tarih düşürür. Osmanlı devlet adamı ve elçisi Mehmed Emîn Vahid Paşa (ö. 1828), 16 Temmuz 1824'te Halep valiliğine gönderildiğine göre şiirde bahsi geçen kişi olmalıdır.¹⁰ Dolayısıyla Vahid Paşa'nın hayrını tarihe not düşen Ferid'in Mevlevi muhibbi olduğu söylenebilir. Bu bağlamda Mevleviliğe bağlı bir şair olan Dâniş Mehmed Bey'in (ö. 1830), vasıta beyti

"Kimseden ümmîd-i istimdâd gelmez yâdına
Ey benim feryâd-res Rabbim yetiş imdâdına" (Özavar, 1993: 43)

olan şiirine Ferid'in yazdığı *ta'sir* de [52] anılabilir.¹¹

Ferid'in eserinde adı geçen mahlaslardan biri de Şeref'tir. Şeref Hanım'ın anne tarafından dedesi Ferid Efendi'nin biraderi Hafid Efendi'dir (ö. 1811). Ferid, eserinde kendisine nazire yazan Şeref'in şiirini tahmis etmiştir [29]. Ancak tahmise konu olan şiir Şeref Divânı'nda yoktur (bk. Arslan, 2018). Bu

⁹ Eserdeki diğer kaside Sa'îd mahlaslı bir şairin Ferid Bey övgüsünde yazdığı manzumedir [50].

¹⁰ Kütahya'da kurduğu kütüphaneyle de bilinen Paşa'nın eserleri ve biyografisi için bk. (Çetin, 2003).

¹¹ Ferid, bu şiirin başlığında ilgili beytin Hâlet Efendi'ye (ö. 1822) ait olduğunu belirtmiştir. Ancak Hâlet Divânı'nda böyle bir beyte rastlanmamıştır bk. (Hâlet Efendi, 1258). Hâlet Efendi'nin de Mevleviliğe bağlı olduğu düşünülürse (Arslan, 2014) bu şiirin Mevlevi çevrelerinde tedavülde olduğu/beğenildiği söylenebilir. Ayrıca, Ferid'in bir önceki şiirinde [47] adı geçen İzzet, Hâlet Efendi'nin yakın dostlarından yine Mevleviliğiyle bilinen İzzet Molla (ö. 1829) olmalıdır.

durumda 1224/1809 yılında doğan Şeref Hanım'ın, gençlik yıllarında

kendisinden büyük akrabası Ferîd ile şiir meşkleri yapmış olması ya da Şeref mahlaslı başka bir şairin varlığı muhtemeldir. Ancak daha da önemlisi *Mecmua-i Muhabbet*'te Şeref mahlaslı şairin kaleme aldığı tarih manzumesidir [53] ki bu manzume Ferîd Efendi'nin Nâfi'a isimli kızının 1250/1834-35 yılında doğduğunu haber verir.

Mecmua-i Muhabbet'ten elde edilen biyografik bilgilere son olarak mahlası bilinmeyen bir şairin tarih manzumesi [48] eklenebilir. İlgili manzumeden Ferîd Efendi'nin Emine Şehmâ isimli bir kızı daha olduğu ve bu kızının Muharrem 1247/Haziran-Temmuz 1831 tarihinde vefat ettiği anlaşılmaktadır.

2.Eseri

2.1.Tavsif

Ferîd Efendi'nin tespit edilebilen tek eseri, İstanbul Üniversitesi, Nadir Eserler Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar Bölümü 11101 numarada kayıtlıdır. Kütüphane kataloğunda “Mecmua-i Eş'ar” başlığıyla kaydedilen ancak Ferîd Efendi'nin koyduğu başlıkla isminin *Mecmua-i Muhabbet* olduğu anlaşılan yazma, 154x98mm ölçülerinde ve 42 yaprak hacindedir. Daha doğru bir ifadeyle yazmanın ilk 42 yaprağı numaralanmış ardından gelen 26 yaprak boş olduğu için numaralanmamıştır. Ayrıca ilk 42 yaprak arasında da 28'inci yapraktan 36. yaprağa kadar olan kısım boştur. Muhtelif satırlı ve talik hatla kaleme alınmış bu yazmada başlıklar ve üzeri çizili mahlaslar için kırmızı, ana metin için siyah mürekkep kullanılmıştır. Kim tarafından istinsah edildiği bilinmeyen yazmanın vikaye yaprağında İbnülemin Mahmud Kemâl'e (ö. 1957) ait 9 Safer 1322 (25 Nisan 1904) tarihli mülkiyet kaydı, İbnülemin'in *Fatîn Tezkiresi*'nden aldığını belirtilerek yazdığı Ferîd Efendi biyografisi ve Enderunlu Vâsıf'ın (ö. 1824)

“Sen gibi bir sîmîn-bilek
Görmüş değil çeşm-i felek
Sana fedâdır mâ-melek
Ağyâr ile yâr olma tek”

dizeleriyle başlayan şarkısının üç kıtası mevcuttur.

Başı:

Ƙalemim şakla benim sehv ü haţâdan yâ Rab
Ol sebebden daĥı ta 'n-ı zürefâdan yâ Rab

Sonu:

Şıtabl-ı devletiñden esb-i ihsân geçdi maqbûle
 Fezâ-yı iftihâra ben dahı at sürsem ahrâdır
 Cihân turduqça tursun zât-ı vâlâñ şadr-ı devletde
 Efendim her kıla vâcib olan böyle temennâdır

2.2.Nazım Şekilleri

Mecmua-i Muhabbet'te beyit, gazel, kaside, kıta, şarkı, tahmis, ta'şir ve terci'-bend olmak üzere 8 farklı nazım şekliyle kaleme alınmış 62 adet manzume bulunmaktadır.¹² Eserde karışık olarak sıralanmış bu manzumelerin nazım şekillerine göre dağılımı aşağıdaki tabloda açıklamaları dipnotta verilerek gösterilmiştir.

Nazım Şekli	Adedi	Manzume Numaraları
Beyit ¹³	15	2, 3, 5, 22, 38, 43, 44, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62
Gazel ¹⁴	26	4, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 13, 14, 15, 17, 18, 19, 20, 21, 23, 25, 26, 30, 36, 37, 40, 41, 42, 45, 49, 50
Kaside ¹⁵	2	12, 54
Kıta ¹⁶	11	1, 31, 32, 33, 34, 46, 47, 48, 51, 53, 63
Şarkı	4	24, 27, 28, 39

¹² Metin kısmında bu sayının 63 olarak görünmesi Besim'in şiirine [41] yazılan nazirenin iki farklı yerde (23 ve 42 numaralı gazeller) tekrarı sebebiyledir.

¹³ Beyitlerin başlığında, 3 numaralı manzumenin kafiyeli olduğunun belirtilmesi dışında, müfred ya da musarra ayrımı yapılmamıştır. 58 ve 60 numaralı Farsça beyitler Sâ'di-i Şirâzi'nin 59 numaralı Farsça beyit de Sâ'ib-i Tebrizi'nindir.

¹⁴ 23 ve 42 numaralı gazeller aynı olduğundan toplam gazel sayısı 26'dır. Medine-i Münevvere başlığından itibaren 17 numaralı manzume ve takip eden dört şiir arasında Hz. Peygamber vasfında yazılmaları bakımından konu bütünlüğü vardır. Dolayısıyla bu beş gazel daha büyük bir manzumenin birer parçası olarak da değerlendirilebilir.

¹⁵ 54 numarada kayıtlı kaside Sa'îd mahlaslı şairin Ferîd Efendi için yazdığı şiirdir.

¹⁶ Hepsini birer tarih manzumesi olan 31, 32, 34, 47, ve 53 numaralı şiirler *kıta-i kebire*dir. "Beyt-i murabba" başlığı ile yazılan 51 ve 63 numaralı manzumeler ise kafiye düzeni ve muhtevası bakımından birer kıtadır. 48 numaralı kıta, mahlası bilinmeyen bir şair tarafından Ferîd'in kızının ölümüne düşülmüş tarihtir. 53 numaralı kıta da Ferîd'in diğer kızının doğumuna Şeref tarafından düşürülen tarihtir.

Tahmis	2	29, 35
Ta'şir¹⁷	1	52
Tercî'-bend	1	16

2.3.Vezinler, Kafiye ve Redif

Ferîd'in eserindeki 62 manzumenin tamamı aruz vezni ile yazılmıştır. Bu manzumelerde kullanılan 13 farklı aruz kalıbı arasında birinci sırada 16 adetle "mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün", ikinci sırada 14 adetle "fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün" ve üçüncü sırada 11 adetle "fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün" gelir. Azınlığı oluşturan diğer kalıplar ise eserdeki ritmik çeşitliliği sağlar. Kullanılan aruz kalıplarının sayısı ve dağılımı gelenekle son derece uyumludur. Vezinlerle ilgili sayılar aşağıda tablo hâlinde verilmiştir.

Aruz Kalıbı	Adet
mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün	16
fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün	14
fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün	11
fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün	5
mefâ'ilün fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün	3
mef'ülü fâ'ilâtü mefâ'ilü fâ'ilün	3
fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün	2
mefâ'ilün mefâ'ilün fe'ülün	2
müstef'ilâtün müstef'ilâtün	2
mef'ülü mefâ'ilü mefâ'ilü fe'ülün	1
mef'ülü fâ'ilâtün mef'ülü fâ'ilâtün	1
müfte'ilün fâ'ilün müfte'ilün fâ'ilün	1
müstef'ilün müstef'ilün	1

Ferîd'in şiirleri, genel olarak aruz kullanımını açısından sorunsuzdur. Kimi beyitlerde görülen hece fazlalık ya da eksiklikleri eserinin geneline kıyasla istisna sayılabilir. Aynı bakış açısıyla, şiirlerinde rastlanan kimi aruz kusurları Ferîd'in bu konuda serbest bir tavır takınmasına bağlanabilir. Nadir de olsa

¹⁷ Muaşşer olarak adlandırılmıştır.

bu serbestliğin ahengi bozduğu görülebilir. Aşağıdaki kıtada şairin mahlasına denk gelen imâle bu duruma bir örnek olabilir.

müstef' ilün müstef' ilün

N'olsun bu va'di bilmemek

Göz göre inkâr eylemek

Ferîd bunu eyler dilek

Ol dem ki itdim şohbeti [39-5]

Ferîd'in kafiye ve redif kullanımında da vezin için söylenenlere benzer bir yaklaşım söz konusudur. Şair, [18] ve [21] numaralı şiirlerde yalnızca redif kullanmış, kafiye yer vermemiştir. Ayrıca [29] numaralı şiirinde rediften önce kafiye problemleri mevcuttur. Ancak aynı şiirin ilk bendi hem kafiye hem de redif açısından sorunsuzdur. Dolayısıyla, şairin diğer şiirleri de hesaba katıldığında, bir kusurdan ziyade "esnek" bir yaklaşımdan söz edilebilir. Bu tarz kafiye problemlerinde Ferîd, şiirin ahengini redife emanet etmiş gibidir. Eseri topluca değerlendirildiğinde Ferîd'in vezinde olduğu gibi kafiye ve redifte de gelenek çizgisinde hareket ettiği görülebilir.

3.Edebî Kişiliği

Ferîd Efendi'nin edebî kişiliği hakkında kaynaklarda herhangi bir değerlendirme bulunmamaktadır. Dolayısıyla şaire dair yapılabilecek tespitler için hareket noktası *Mecmua-i Muhabbet*'in muhtevası olmalıdır. Bununla birlikte 19. yüzyıl Türk şiirinin genel özelliklerinin kısa bir özeti, Ferîd'in sanatını anlamada bir bakış açısı sağlayabilir.

19. yüzyıl, Osmanlı devlet yapısında ve buna bağlı olarak sanat anlayışında önemli değişikliklerin yaşandığı bir zaman dilimidir. Bu yüzyılda bir yandan Batı etkisinde oluşan/oluşmaya başlayan edebiyat anlayışı bir yandan da geleneğe bağlı edebiyatın dönüştürülerek yaşatılmasına dair çabalar söz konusudur. Ancak klasik anlayışa bağlı şairler için özgün olabilmek kolay değildir. Çünkü artık klasik şiir, her üslup vadisinde usta şairlerini yetiştirmiştir. Klasik üslupta Bâkî (ö. 1600) ve Şeyhülislâm Yahyâ (ö. 1644), aşk şairi Fuzûlî (ö. 1556), hikemî üslupta Nâbî (ö. 1712), mahallî söylemde Sâbit (ö. 1712) ve Nedîm (ö. 1730), sebk-i Hindî'de Nâilî (ö. 1666) gibi isimler ve nihayet hemen her üslubu kendi tarzında birleştiren Şeyh Gâlib (ö. 1799), 19. yüzyıl şairine söyleyecek söz bırakmamamış gibidir. Dolayısıyla bu dönem şairleri için özellikle nazire yoluyla eski üstadların şiirine yönelme, onların üsluplarını yaşatmaya ve yenilemeye çalışma en belirgin şiir anlayışı olarak

öne çıkmaktadır. Nazire söyleme, dönem şairleri arasında da tıpkı önceki yüzyıllarda olduğu gibi yaygındır.¹⁸

19. yüzyıl şairi olan Ferîd için söylenebilecek en temel özellik onun bir nazire şairi oluşudur. *Mecmua-i Muhabbet*'te yer alan şiirlerin büyük çoğunluğu nazire ya da tahmis, ta'şir gibi nazire benzeri şiirlerdir. "Gazel li-Taleb-i Nazîre-i Mîr Besîm Efendi Hâzretleri" başlığından [4] anlaşılacağı gibi Besîm Efendi'nin Ferîd'den nazire talep etmesi ya da

Takî Efendi o fâzıl yegâneden şimdi
Ferîd iste nazîre şikâr-ı hasretidir [7-5]

beytinde görüldüğü gibi Ferîd'in Takî'den nazire istemesi "bir dostluk nişanesi olarak nazireleşme"ye örnek gösterilebilir. Yine Ferîd'in

Âşaf-ı yek-tâ vahîd-i nükte-senc-i 'âmile
Pey-rev oldum şî'rîne feyz-ile buldum iftihâr [30-6]

beyti "usta şairi izlemek" ve "nazirenin sağladığı imkânlardan yararlanma"nın örneğidir.¹⁹ Ferîd,

Ser-şafha-i belâgate sebt eyle ey Ferîd
Dil-cû bu nev-zemîn-i dilârâ çıtır pıtır [45-5]

diyerek de bir nazire şairi olduğunu ve kendine güvenini gösterir. Eserindeki benzer beyitler Ferîd'in şairliğinin şekillenmesinde nazireciliğin önemine işaret eder.

Ferîd'in şiirlerindeki en belirgin temalardan biri de hüzündür. Fatîn Tezkiresi'nde örnek olarak verilen

Kûh-ı gurbetde olan dilde şetâret olmaz
Neş'e-i 'aşksız insânda lefâfet olmaz [10-1]

matlalı gazeli eğer onun şairliğini en iyi yansıtan örnek olarak seçildiyse bu isabetli bir tercih olmalıdır. Şiirlerindeki söz varlığı ve duygudan hareketle Ferîd için bir "gurbet şairi" demek yerinde olacaktır. Özellikle, yukarıdaki gazel de dâhil olmak üzere, başlıklarından Halep'te görevdeyken yazdığı anlaşılan şiirlerde bu duygu açıkça yer almaktadır:

Bu tohm-ı ye's-ile açmaz şu yerde gönçe-i dil
Hevâ-yı fûrkât eser çün bahâr-ı hasretidir [7-4]

¹⁸ 19. yüzyıl Türk şiiri hakkında ayrıntılı bilgi için bk. (Özgül, 2019)

¹⁹ Genel olarak nazire kavramı ve özel olarak da şairleri nazire yazmaya iten sebepler hakkında bk. (Köksal, 2006).

Ferîd'in bu konuda en dikkat çekici şiirlerinden biri de Abdullah Râmiz Paşa'nın (ö. 1813)

“Ġarîbim bî-kesim yoĠdur enîsim âhdan Ġayrı
Penâhım dest-gîrim Ġalmadı Allâh'dan Ġayrı” (Avcı, 2014)

vasıta beytini kullandığı ve

Şadâ yoĠ Ġurbet ilde bir Ġurı eyvâhdan Ġayrı
Derûn-ı sâz-ı dil âvâzesi cângâhdan Ġayrı
Ne hem-dem var ne meclis bu dil-i Ġümrahdan Ġayrı
Hemân hiç yâdıma gelmez figân u âhdan Ġayrı [16-I]

dizeleriyle başlayan terci'-bendidir. Yine Halep'te yazılan bu şiir Râmiz Paşa'da olduĠu gibi Ġurbet temalı ve duygu yüklüdür.²⁰

Ferîd'in şiirleri birçok dönem şairinde olduĠu gibi klasik üslup üzerine şekillenir. GeleneĠin belirlediği temel benzetmeler ve söz sanatları Ferîd'in de hazır bulduĠu şiir unsurlarıdır. Ayva tüyü ve mecazen buyruk anlamında kullanılan “hat” üzerine kurulu aşıĠıdaki beyit, içerdığı tezat (umûm-husûs) ve iştikak (husûs-tahsîs) sanatlarıyla klasik tarzın standart örneklerindedir:

‘Umûm üzre bütûn ‘uşşâkı men ‘iñ Ġatı çıĠmıştır
Ġuşuşâ bizlere tahşîşe emriñ ‘aşka bâdîdir [11-4]

Mahallî eğilim ve buna baĠlı olarak konuşma dilinden yansımalar, Türkçe kafiye ve redifler özellikle musammatlarda olmak üzere Ferîd'in üslubunda görölmektedir:

Ġuş dilce söyledi yine cânâ çıtır pıtır
Âzâra başladı yine ra'nâ çıtır pıtır [45-1]

Dinî-tasavvufî düşünce de Ferîd'in şairliğinde belirgin bir unsurdur. Takî Efendi'nin gazeline yazdığı tahmis, model aldığı şiire uygun olarak tasavvufî terimler üzerine kurulmuştur:

Ġabz u başta Ġâdir insândır hemân tecrîd ile
Râh-ı ĠaĠĠ'a ey Ferîd ‘ürÿân Ġirüp tecrîd ile
ÂĠiriñ fikir eyle terk-i zînet it tecrîd ile
Nev-be-nev zâhir libâs-ı fâhri şoy tecrîd ile
Ġiy Takîÿâ bâtının zînetle şevb-i iftiĠâr [35-5]

²⁰ Ferid Efendi bu şiirin başlığında, vasıta beytinin Merhum Pertev'e ait olduğunu belirtmiştir. Ancak ilgili tarihteki Pertev mahlaslı şairlerin divanında bu beyte rastlanmamıştır (bk. Bektaş, 2017; Azarkan, 2013).

Son olarak tasavvufi şiirlerde görülen hikmetli söyleyişlerin de Ferîd'in şairliğinde yer tuttuğu, aşağıda verilen örneğin yine bir nazire oluşu not edilerek, belirtilebilir:

Rûzgâra pey-rev olmazsan bulursun i'tibâr
Bir nefesde kim seni âşüfte eyler rûzgâr
Âteş-i 'aşk-ile hep sūzân olandır mu'teber
Yanmadıkça hüsni 'üduñ hiç olur mı âşikâr [30-1,2]

4. Metin (İstanbul Üniversitesi NEKTY 11101)²¹

1b

Mecmū'a-i Muḥabbet

Bismillāhirrahmānirrahīm

[1]

Kıṭ'a Li-ibtidā'i'l-Mecmū'a

fe'ilātün fe'ilātün fe'ilātün fe'ilün

1. Kalemim şakla benim sehv ü ḥaṭādan yā Rab
Ol sebebdan daḥi ṭa'n-ı zürefādan yā Rab
2. 'Āzim-i vādī-i nazm oldı gönül bismillāh
Şakla eş'arımı hezl-i süfehādan yā Rab

[2]

Beyt-i Ḥazīn

fe'ilātün fe'ilātün fe'ilātün fe'ilün

Gelen elbette gider mülk-i beḳāya her bār
Böyledir kā'ide-i vaz'-ı sipihr-i devvār

[3]

Beyt-i Mültezimü'l-Kavāfi

fā'ilātün fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün

²¹ Metni Kurarken İzlenen Yöntem: i) Metin neşrinde klasik çeviri yazı sistemi kullanılmıştır. ii) Metne tarafımızca yapılan eklemeler köşeli ayraç içinde verilmiştir. iii) Vezin gereği çıkarılmasını düşündüğümüz yerler ayraç içine alınmıştır. iv) Yazmadaki tahribattan dolayı okunamayan yerler [...] şeklinde gösterilmiştir.

Ġonçe-i ruhsârı reng almış şarâb-ı nâzdan
Gülsitân-ı hüsni zeyn itdi o gül açmazdan

2a

[4]

Ġazel li-Ṭalebi Nazîre-i Mîr Besîm Efendi Hâzretleri

fe'îlâtün fe'îlâtün fe'îlün

1. Sûzı dillerde qodı cilve-i 'aşk
Nârı micmerde qodı cilve-i 'aşk
2. şerbet-i vaşlına dil-teşne iken
Zevki sâğarda qodı cilve-i 'aşk
3. Raĥm u şefkat hele güm-nâm oldı
Bilemem nerde qodı cilve-i 'aşk
4. Zir-i zülfe giricek şems-i ruĥı
Ebr-ile perde qodı cilve-i 'aşk
5. Āteř-i 'aşk Ferîdâ dilde
Āh kim derde qodı cilve-i 'aşk
6. Ser-süĥandân-ı zamân Mîr Besîm
Qadrini serde qodı cilve-i 'aşk

[5]

Beyt-i Hâtem

mefâ'îlün mefâ'îlün mefâ'îlün mefâ'îlün

Kerem bir gevher-i hâtem idi engüş-i Hâtem'de
Qapup cinnî verâ-yı Qâf'a gitdi yok bu 'âlemde

2b

[6]

Ġazel

mefâ'îlün mefâ'îlün mefâ'îlün mefâ'îlün

1. Leb-i sükker-feşânı menba'-ı telĥ-i cevâb oldı
Bu ağızla ĥitâb-ı serdi gâyetle 'itâb oldı

2. Murâdım Mısr-ı maşûda varup Nil-i murâd olmak
Bu hülyâyı şudan zann itmişim zîrâ serâb oldu
3. Dizildi şerhalar mustar gibi kat kat derûnumda
Nuğûl-i hicr-i dil-dâdem yazıldı bir kitâb oldu
4. Ciger yandı rakıbe göz göre luţfuñ görüp şimdi
O âteşle gönül şaplandı sıha bir kebâb oldu
5. Ferîdâ mâl-i aşkı sevki dilde kâr itdikçe
Bütün hep çekdiğim derd ü elem bir bir hesâb oldu

3a

[7]

Ġazel Der-Haleb

mefâ'ilün fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün

1. Şu deşt-i sîneme bak dâğdâr-ı hasretdir
Fezâ-yı gülşen-i dil lâlezâr-ı hasretdir
2. Baña bu âh-ı derûnî bu nâle-i hicrân
'Atıyye-i dil olup ber-güzâr-ı hasretdir
3. Ümîd-i katre-i feyz itme ebr-i luţfundan
Bu şuda feyz viren cüybâr-ı hasretdir
4. Bu tohm-ı ye's-ile açmaz şu yerde gönçe-i dil
Hevâ-yı fûrkat eser çün bahâr-ı hasretdir
5. Takî Efendi o fâzıl yegâneden şimdi
Ferîd iste nazîre şikâr-ı hasretdir

3b

[8]

Ġazel Der-Haleb

mefâ'ilün fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün

1. Niyâz-ı yâr ile bîmâr olan gönülceğim
Bu derd-i serle sitemkâr olan gönülceğim

2. Seniñ bu rütbe cefâña yetişdi eglence
Bu hasretimde gice yâr olan gönülcegizim
3. Le'âl-i cevher-i hasret ki dilde sırr olmuş
Bu sırra vâkıf-ı esrâr olan gönülcegizim
4. Yanıldı pîçiş-i zülfe tolaşdı kurtulmaz
Mişâl-i şâne giriftâr olan gönülcegizim
5. Hayâl-i hâtır [u] dil ince fikr-ile süzân
TuTuşdı işte benim târ olan gönülcegizim
6. Edâ-yı hasret-i dildârda hiç kuşur itmez
Ferîd yâr-ı vefâdâr olan gönülcegizim
7. Neden ki Sırrî-i dânyaya 'arz-ı hâl itdi
Fırâk-ı yâr ile bîdâr olan gönülcegizim

4a

[9]

Gazel

fe'îlâtün fe'îlâtün fe'îlâtün fe'îlün

1. Gam yime ey dil-i nârende saña âh yeter
Hâl-i pinhânına 'âlim saña Allâh yeter
2. Yanarak şem'-i ruḥ-ı yâr ile şeb-tâbe-seḥer
Vaḳt-i fûrḳatde seniñ zârına âgâh yeter
3. Künc-i hasretde yatup zâr [u] zebûn inleyerek
Vaḳt-i hırmânda der-âgûş olana vâh yeter
4. Faḳr-i vuşlatla nedir böyle tehâlûk ey dil
Muḡnî-i 'âşîk u efgende_olana şâh yeter
5. Yoğ-ısa derdine hem-râz Ferîd-i pür-zâr
Dâ'imâ hem-dem ü hem-bezmiñ olan âh yeter

4b

[10]

Gazel Der-Râh-ı Haleb

fe'îlâtün fe'îlâtün fe'îlâtün fe'îlün

1. Kûh-ı ğurbetde olan dilde şetâret olmaz
Neş'e-i 'aşksız insânda leţâfet olmaz
2. Şerbet-i 'aşk-ile sîr-âb olagör dünyâda
Ki harâret bulunan dilde ħalâvet olmaz
3. Nâsı teftîn idegör ehl-i başiretden iseñ
Ħalkı tahmîk gibi dünyâda ħamâkat olmaz
4. Dil müderris iken ol medrese-i 'aşkıñda
Mevşil-i şahñ-ı cünûn olmaya râĥat olmaz
5. Ey Ferîd ĥasret-i dîdâr [u] ĥayâl-i yârân
Var iken çeşm-i dilimde o tarâvet olmaz

5a

[11]

Ġazel Der-'Avd-i Ħaleb

mefâ'îlün mefâ'îlün mefâ'îlün mefâ'îlün

1. Şu'â'-ı pertev-i ruĥsâr-ı dil-ber 'aşka bādīdir
Tuţuşdukça gönül fânûsı dâ'im 'aşka bādīdir
2. Meh-i ĥüsnüñ seniñ peydâ iken şems-i cebînde
Küsûfî arz-ı fûrkatle zuhûr-ı 'aşka bādīdir
3. Gören ol çâr-ebrû dil-beriñ bu muşĥaf-ı ĥüsnüñ
Didi bu resm-i 'Oşmânî-i nevdîr 'aşka bādīdir
4. 'Umûm üzre bütün 'uşşâkı men'in ĥattı çıkmışdır
Ħuşuşâ bizlere taĥşîşe emriñ 'aşka bādīdir
5. Geçüp 'âşî olan nehr-i dilimden fülk-i iz'ânla
Yem-i 'işyânımı fikrim Ferîdâ 'aşka bādīdir
6. Cenâb-ı Sırrî Big kim mışr-ı ma'nâ şâh-ı mümtâzı
Fırâk-ı şoĥbet-i sükker-feşânı 'aşka bādīdir

5b

[12]

Kaşide-i Mültezime Ber-Esmâ-yı Kütüb Der-Ħaĥk-ı Devletlü Şıdkî-zâde Efendimiz
Şadr-ı Rûmili Ħâlâ

fā' ilātün fā' ilātün fā' ilātün fā' ilün

1. Şükr kim Allāh'a bir dergāha kıldım intisāb
'İzz ü devlet çāker-i kemterveş oldu behre-yāb
2. Ya 'nī kim bir dergeh-i vālāya itdim istinād
Kim alur cūd u seḥā feyż-i naşibinden nişāb
3. Dīde rūşen dil felek bir bāba kıldı pāsban
Ḥār u ḥāşāk-i rehi müjgān-ı çeşm-i āftāb
4. Āsmān-ı bedr-i himmetdir o 'ālī āstān
Maṭla'-ı şems-i cihān-tāb-ı 'ināyetdir o bāb

6a

5. Şıdkī-zāde Ḥāzret-i Aḥmed Efendī-i Reşid
Ḥāş u 'āma eylemiş bābın melāz-ile me'āb
6. Ol sipihr-i bedr-i 'ilm ü burc-ı mihr-i rif' atıñ
Pertev-i re'y-i müniri dehr[i] itdi şu'le-tāb
7. Cāmi'-i şer'-i mübīn müşkil-[kü]şā-yı ehl-i dīn
Vāriş-i sırr-ı nebiyyīn Bū Ḥanīfe-iktisāb
8. Vākıf-ı sırr-ı Ḥudā mücrī-i şer'-i Müctebā
Maḥfil-i nişfetde ihkākā odur nā'ib-menāb
9. Zihni Baḥr-i Rā'ik [ü] fażl içre dürr-i Müntekā
Mülteka'l-Ebḥur yem-i 'ilminde güyā bir ḥabāb
10. Merkez-i dānişde ol Şemsiyyetü'z-zātıñ ider
Pertev-i āşarı kim Tenvīr-i Ebşār-ı Şavāb
11. Görmemiş çeşm-i felek Eşbāh [u] Enzārıñ anıñ
Bulmamış teşbihe çeşbān mişlini bī-irtiyāb

6b

12. Dürr-i luṭfı gülşen-i āfāka bir faşl-ı bahār
'Ahd-i 'adli 'ālem-i pīre olur vaḳt-i şebāb
13. Bertek-i ikbāline bir raḥt-ı zerdır keh-keşān
Eşheb-i iclāline sīmīn licāmdır māh-tāb

14. 'Aklıdır pîr-i hikemver re'yidir nev-res fidân
Hüsn-i tedbîri olur maqbûl-i tab'-ı şâ'irân
15. Hük-m-i 'adli 'äleme cārî olunca ser-te-ser
Zât-ı zulm olmağdadır devrinde der-zîr-i türâb
16. İtmiş ez-cümle 'atâ Hâk iki mağdûm-ı güzîn
Birisi şems-i mürüvvet birisidir mâh-tâb
17. Mihr ü mehâsâ şeref-pâş-ı hünerdir rûz u şeb
Mîr Rıf'at ile Mîr Hâmid-i 'âlî-cenâb
18. Biri cüduñ menba'ı biri şehânüñ ma'deni
Müdrîk olsa vaqtini Hâtem kalurdu bî-cenâb

7a

19. Kâmkârâ çarh-girdârâ 'inâyet-güsterâ
Bende-perver ey cihân-dâver kerîm-i kâm-yâb
20. Çâker-i bî-mâyeyim 'aczimle 'azm itdim yine
Sâhil-i baħr-i hayât-ı vaşfa ber-vech-i şitâb
21. İstedim ol şevk-ile ğavvâs-ı baħr-i medħ olup
Rište-i güftâra tanzîm eyleyim dürr-i hoş-âb
22. Tâkatim yok neyleyim evşâf-ı bî-pâyânına
Ger olursa sâde beytim bir kitâb-ı müsteşâb
23. Hâk-pây-ı mültecâ-yı 'afvîña magrûr olup
Mu'terif iken kuşûra eyleme gâhî 'itâb
24. Tâ ola bu lâciverdî hayme-i revnağ-tırâz
'Arşa-i dünyâda kâ'im bî-esâs u bî-tınâb
25. Sâye-i iclâlîñ olsun bu cihâna sâyebân
Olsun âsûde-nişîn her bende tâ rûz-ı hesâb

7b

[13]

Gazel

mef'ülü mefâ'ilü mefâ'ilü fe'ülün

1. Virdikde lebinden dile şahbā-yı muḥabbet
Dilber bu şuda²² eyledi icrā-yı muḥabbet
2. Perçem yine iklim-i fese²³ eyledi fermān
Baş üzredir emr eyledi sevdā-yı muḥabbet
3. Serdi-i firāķıñ yine virdi dile serdī
Kış ḥānesi cānım dile meştā-yı muḥabbet
4. Murğ-ı dilimiz uçdı ser-i dilbere kondı
Lāne olur āḥir dile me'vā-yı muḥabbet
5. Mīzāb-ı cefādan akıcaķ eşk-i dü çeşmim
Bu şuda Ferīdā yine mecrā-yı muḥabbet

8a

[14]

Ġazel

fā' ilātün fā' ilātün fā' ilātün fā' ilün

1. Dilleri teşhīre pek sāḥir-zamāndır perçemiñ
Kıl kadar itmez kuşūr ḡāyet yamandır perçemiñ
2. Mülk-i dilde ḥükmüni icrā ider bir pādşāh
Neyleyim bir zālīm ü ḡaddār-ı cāndır perçemiñ
3. Başdan aşdı āḥ sevdāsı dili āteşledi
Halka halka dūd-ı āḥ-ı 'āşıkāndır perçemiñ
4. 'Āşıkı itdi Rifā'ı girdi fi'l-ḥāl cānına
Ḥam-be-ḥam bir mār ise gözden nihāndır perçemiñ
5. Kılca kaldı cānımız vaşfiñ uzatma ey Ferīd
Bā' iṣ-i dil-süz u feryād u fiḡāndır perçemiñ

8b

[15]

Ġazel

mefā' ilün mefā' ilün mefā' ilün mefā' ilün

²² Tevriye: bu su / busu [pusu].

²³ Tevriye: fes (baş giyeceği) / Fas (Ülke)

1. Bu şuda 'işretim her dem baña zehr-âbdır sensiz
Yine fürkatle bezmim mâtem-i ahbâbdır sensiz
2. Tokundukça tel-i hicrânıma tanbürveş iñler
Bu sâz-ı sîneme engüş-t-i ğam mızrâbdır sensiz
3. Yed-i zulmünde hançer hışm-ıla kana boyandıkda
Bilendi tiğ evvel hûn-ıla sîr-âbdır sensiz
4. Gice fikriñ ile encüm-şümârım böyle bîdârım
Anıñçün gözlerim şeb-tâ-seher bî-h'âbdır sensiz
5. Ferîdâ eşk-i çeşmim bir yem-i hicrâna dönmüşdür
Gelince yâdına hasret akar seyl-âbdır sensiz

9b

[16]

Tercî'-Bend-i Dil-Süz li-Beyti Merhûm Pertev Güfte Bûd der-Haleb

mefâ'îlün mefâ'îlün mefâ'îlün mefâ'îlün

I

Şadâ yok ğurbet ilde bir kırı eyvâhdan ğayrı
Derûn-ı sâz-ı dil âvâzesi cângâhdan ğayrı
Ne hem-dem var ne meclis bu dil-i gümrâhdan ğayrı
Hemân hiç yâdına gelmez fiğân u âhdan ğayrı
Refîkim yok bu yolda hiç ğubâr-ı râhdan ğayrı
Benim hiç hem-demim yok hüzñ ğam-ı cângâhdan ğayrı
Karârımda yerim yok bezm-i şivengâhdan ğayrı
Baña eglence olmaz dâğ-ı dil âgâhdan ğayrı
Ümidim kimseden yokdur hemân Allâh'dan ğayrı
Baña imdâd ider yok tâli'-i bed-h'âhdan ğayrı
Ġarîbim bî-kesim yokdur enîsim âhdan ğayrı
Penâhum dest-gîrim kalmadı Allâh'dan ğayrı

10a

II

Țutuşdı dâmen-i dil pertev-i âteş-feşânımdan
Şu'â'-ı şu'le-i ruhsâr-ı mâh-ı mihrbânımdan
Ko yansun ins ü cin bu süzîş-i âh u fiğânımdan
Gül-i ümmîdi şolsun böyle te'sîr-i hâzânımdan

Kül olsun çarha çıksun âteş-i düzağ-nişânımdan
 Kurusun gülşen-i âmâl âh-ı bî-âmânımdan
 Felek atdı beni oğ gibi bu kaşî kemânımdan
 Niçün tağrîb idüp ayırdı bilmem hân mânımdan
 Düşüp râh-ı firâka ben de geçdim işte cânımdan
 Uşandım böyle hicrân-ile bu hâl-i yamanımdan
Ġarîbim bî-kesim yokdur enîsim âhdan ġayrı
Penâhum dest-gîrim kalmadı Allâh'dan ġayrı

10b

III

Gice encüm-şümârım şubh olunca böyle ġurbetde
 Ĥayâl-i 'arızıyla ser-girânım bezm-i fûrkatde
 Tecerrüd 'âleminde gerçi dil olmuşdı vaĥdetde
 Hücüm-ı derd-ile oldu ġöñül ġâyetle kesretde
 Yine âzâde-ser sultân idim ben gerçi şûretde
 Ġöñül der-rişte-i 'aşk-ile merbût kayd-ı miĥnetde
 Bu hâletle ġöñül pür-iztirâb-ı ye's ü ġayretde
 O nâzendem kemâl-i zevk-ile şevk-i şetâretde
 Yine hülyâ-yı vaşlîñ gitmiyor cânâ bu dehşetde
 Ne çâre âh bî-çâre kâldım deşt-i ĥasretde²⁴
Ġarîbim bî-kesim yokdur enîsim âhdan ġayrı
Penâhum dest-gîrim kalmadı Allâh'dan ġayrı

11a

IV

Ġöñül şahrâ-yı ĥasretde gezerken böyle dîvâne
 Taĥattur eyledi kim çekdiġi hep âb ile dâne
 Virirken kısmetiñ ġassâm-ı kısmet cümle insâna
 Şarâb-ı zehr-i ĥasret virdiler peymâne peymâne
 Fedâ-yı nağd-i cân itmek idi mişâk u peymâna
 Ĥiyânet itme nağz itme hemân sen tur ĥakîmâne
 Girüp ejder gibi sineñ cefâ-yı dehr-i fettâna
 Sebât u şabr-ı reftâr üzre gir merdâne meydâna
 Cefâ-yı dehr-i fettân itdi te'sîr bu dil [ü] cânâ
 Bu hâl-i ĥasret-ile bûlbûlüm bezm-i ġarîbâna

²⁴ Dizede hece eksiktir.

*Ġarîbim bî-kesim yokdur enîsim âhdan ġayrı
Penâhum dest-gîrim kalmadı Allâh'dan ġayrı*

11b

V

Şarâb-ı hasret-i dildâr ile tıldı sebû yâ Rab
Bütûn hûn-ı sirişkim ile memlû tâ gelû yâ Rab
Yine hicr-i dilimdir nâ-pezirâ-yı rûfû yâ Rab
Hele itmez idim ġayrı şafâya ârzû yâ Rab
Açılsa gonçe-i ümmîd-i diller sû-be-sû yâ Rab
Gül-i ihsânını itme esîr-i reng [ü] bû yâ Rab
Bu dünyâ-yı denîden kâlbim eyle şüst ü şû yâ Rab
Ki zîrâ itdigim igvâ-yı şeytân u 'adû yâ Rab
Kuluñdur bu Ferîd itmez ki ġayra ser-fürû yâ Rab
[...]²⁵

*Ġarîbim bî-kesim yokdur enîsim âhdan ġayrı
Penâhum dest-gîrim kalmadı Allâh'dan ġayrı*

12b

Medîne-i Münevvere

[17]

fâ' ilâtün fâ' ilâtün fâ' ilün

1. Ey Hudâ maġbûb[ı] şâh-ı enbiyâ
Ya 'nî şem '-i şâh-râh-ı eşfiyâ
2. Maġdemiñle buldı nûr cümle cihân
Pertev-endâz-ı vücûd olduġda tâ
3. Gelmeden evvel vücûda 'izzetiñ
Feyz-baġş oldu bütün 'arz u semâ
4. Faġr ider zâtıñla cümle kâ'inât
Aşlihâ vü aşfiyâ vü evliyâ
5. Ĥamd ola Allâh'a yüz sürmek için
Derġeh-i vâlâña geldi bu Bahâ

13a

²⁵ Yazmada, takip eden dize bulunmamaktadır.

[18]

fā' ilātün fā' ilātün fā' ilün

1. Merhabā idüp gelüp dir merhabā
Merhabā ey şāh-ı levlāk merhabā
2. Merhabā ey mefhar-i ins ü melek
Merhabā ey şāh-ı a' zam merhabā
3. *Merhabā bik* yā Muhammed merhabā
İftihār eylerdi lafz-ı merhabā
4. Merhabā ey kurre-i çeşm-i cihān
Merhabā ey nūr-ı imān merhabā
5. Merhabā dir ağlayup 'iştān ile
Bu Bahā 'abdiñ meded dir merhabā

13b

[19]

fā' ilātün fā' ilātün fā' ilün

1. Böyle kul olsaydı çekmezdi ta'ab
Şadıkım kavlimde yokdur hiç sebep
2. İntisāb idüp eger imān idüp
Nār-ı hüsrān içre qalmaz Bū Leheb
3. Evliyā [vü] enbiyāniñ serveri
Faḥr ider zāt-ı şerifiñ ile hep
4. Eyledi iştān-ı feyz maḥdemiñ
Feyz-yāb oldu bütün ehl-i edeb
5. 'Abd-i ḥāşīñ rütbesiñ da'vā idüp
Bu Bahā 'abde meded faḥr-i neseb

14a

[20]

fe' ilātün fe' ilātün fe' ilün

1. Tā virüp 'ālem-i ḥalka zīnet
Virdi ḥāşiyet-i ismiñ 'izzet

2. Hakk mi'racını inbâ idicek
Virdi Hakk böyle semâya rif'at
3. Vaḥdet-i hakk-ı vücūdını bilen
Fikr-i zātîñ ile bulmaz keşret
4. Ya'nî Allâh ile Peygamber'i sev
Böyle fikr ile bulursun vaḥdet
5. İşte hep fikr-i dilim böyle Bahâ
Âhîretde hele çekmem ḥasret

14b

[21]

fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün

1. Sevb-i zenb içre te'arrîye ki zātîñ bā'is
Lebs-i eşvâb-ı şifâ-sâzına kendiñ bā'is
2. Mücrim ü 'âşî olan kullarına eyle meded
Ya'nî ihsân-ı şefâ'âtine zâdîñ bā'is
3. Kimse ki mücrim olup ḥâ'ib ü ḥâsir kalmaz
Olalı zât-ı şerîfindeki luṭfuñ bā'is
4. Bā'is-i halk-ı cihân kıldı vücūduñ el-ḥak
Ya'nî Hakk merḥamete kıldı vücūduñ bā'is
5. Ey resülü's-sakaleyn mefḥar-i cümle kevneyn
Bu Bahâ mücrimi kurtarmağa zātîñ bā'is

15a

[22]

Beyt

mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün

Uzaldıkça zamân-ı faḥr-i kevneyn her fesâd artar
Delîl-i [lâmi' ü] rüşen zuhûr-ı her sil olmuşdur

15b

[23]

Nazîre-i Ferîd-i 'Ubeyd

mefā 'ilün mefā 'ilün mefā 'ilün mefā 'ilün

1. Kadeh der-dest harāmī mevc-hız-i baħr-i şahbādır
Bu hālet 'āşıkı ser-mest ider bir hayret-efzādır
2. Şabāveş neşr idince perçemiñ diller hevālandı
Tağıldan 'aqlını başından 'uşşākıñ bu sevdādır
3. Temāyül eylemezken gördiğim her şūh-ı mümtāza
Bu rütbe bīdveş kaddim büken naħl-i dil-ārādır
4. Mürīd-i 'aşk iken dil hānķāhda telh-kām olmak
Ġarāz 'aşıklara āyīn-i hūbānı hep icrādır
5. Ferīd tanzīre cür'et Ümm-i dünyā'ya olup hayret
Sebeb lezzet-baħış şī'r-i Besīm-i mışr-ı ma'nādır

16a

[24]

Şarkī-i Cedīd-i Muşanna' Bād li-Ferīd²⁶

fe'ilātün fe'ilātün fe'ilātün fe'ilün

I

Zehr-i telhīñle beni eyleme sen zār [u] zebün
Çeşme-i cevr-i sitem itdi beni dīgergün
Mācerāyı yine yād eyleme dil pek maħzün
Saña lāyık sitem oldu baña da şabr u sükün

II

Hele āzāra sezā cürm ü günāhım vāfir
'Afv kıl itme benim cürmümi ġayrı zāhir
Cevr itmekse murādıñ a gülüm ben hāzır
Saña lāyık sitem oldu baña da şabr u sükün

III

Rūhsın rāħat-ı cānsın hele sen bilmezsin
Āh āşüb-ı zamānsın hele sen bilmezsin
Siteme pek nigerānsın hele sen bilmezsin
Saña lāyık sitem oldu baña da şabr u sükün

IV

²⁶ Muvaşşah: Zehrā

İtdigiñ cevr ü sitem cânıma kâr itdi meded
Bir taraftan felegiñ cevrine hiç yokdur ‘aded
Ey Ferîd hâline rahm eyleme oldı eb‘ad
Saña lâyiğ sitem oldı baña da şabr u sükün
16b

[25]

Yâ Feyyâz

müstef‘ilâtün müstef‘ilâtün

1. ‘Âşık k[i] yek-ser luţfuñı ister
Cümlenden ekşer luţfuñı ister
2. Ağyâra bağıdıñ cânımı yağıdıñ
Âteş bırakdıñ luţfuñı ister
3. La‘l [ü] gühersin aşübtersin
Nür-ı mazharsın luţfuñı ister²⁷
4. Efgende oldum zağmıñla taldum
Eyvâh ne oldum luţfuñı ister
5. Dil düşdi nâra eyvâh ne çâre
Rağm it bu zâra luţfuñı ister
6. Dil pâre pâre bilmem ne çâre
Ferîd-i zâra luţfuñı ister

[26]

Dîger

müstef‘ilâtün müstef‘ilâtün

1. ‘Aşkıñla diller vuşlatı ister
Mecbûr olanlar vuşlatı ister
2. Ağyâra karşı n’olsun edâ bu
Her neyse yâhû vuşlatı ister
3. Ey şûh-ı gül-ter aşüb-ı enver
Senden ricâlar vuşlatı ister

²⁷ Bu dizenin vezni kusurludur.

4. Efgende oldum zaḥmîla ṭoldum
N'oldumsa oldum vuşlatı ister

17a

[27]

Şarkî-i Bûselik-i Revî-Mültezim-i İsm-i Cânâne-i 'Azîz²⁸

fe'îlâtün fe'îlâtün fe'îlâtün fe'îlün

I

Zehr-i ḥasret içeli dil ḳadeḥinden her ân
Telḥ-kâm olmada ser-sâm-ı dilimde bu cihân
Söylesem derd ü firâḳım acır elbet yârân
Dil taḥammül idemez oldu firâḳa el-ân

II

Hele ben söyleyemem ketm ü ḥafâ eyleyemem
Böyle beyhûde ṭurup lâf-ı güzâf eyleyemem
Âḥ gözler ṭuramaz neyle(ye)yim âḥ eyleyemem
Dil taḥammül idemez oldu firâḳa el-ân

III

Rûḥ [u] cânımsın efendim hele sen cânânımsın
Sen bilürsün ki efendim hele sen cânımsın
Her ne emr eyler iseñ her söze sen 'âlımsın
Dil taḥammül idemez oldu firâḳa el-ân

IV

İnce fikriyle cihânda ṭuramam ben el-ḥaḳ
Ḳa'r-ı endişeye ṭaldıḳda Ferîdâ ancak
Ṭuramam söyleyemem şimdi be-ḳavl-i muṭlak
Dil taḥammül idemez oldu firâḳa el-ân

17b

[28]

Şarkî-i Muşanna' li-Ferîd Bâ-Muḥayyer-Sünbüle

fâ'îlâtün fâ'îlâtün fâ'îlün

I

²⁸ Muvaşşah: Zehrâ

‘Âşık oldum itdiñ üftâde beni amman aman²⁹

Gönlüm aldıñ tütduñ âhir reh-zeni
Mübtelâyım cân u dille ey perî amman aman
Gizlemem billâhi sevdim ben seni

II

Sâbitim ‘aşkıñda gel itme keder
Nâr-ı cevriñle gönüldür pür-şerer
Söyleyem ketm eylemem ğayrı yeter
Gizlemem billâhi sevdim ben seni

III

Mest-i ‘aşkım şan vücūdum bir sebū
Bâde-i cevriñle tıldı tã gelū
Hâşılı cümle kelâmım işte bu
Gizlemem billâhi sevdim ben seni

IV

Nâr-ı hicriñ geldiği dem hâtırâ
Ey Ferîd ahvâl-i gönlüm zâhire
Sen havâle eyle Rabb-i kâhir’e
Gizlemem billâhi sevdim ben seni

18a

[29]

Ğazel-i Şeref-i Pür-Zarf Tahmîs-i Ferîd-i Pür-‘örf³⁰

mefâ‘ilün mefâ‘ilün mefâ‘ilün mefâ‘ilün

I

Yatur bîmâr olan mehcûr yârâna hayât olsun
Hayât-ı vuşlata me’yûs merdâna hayât olsun
‘Îlâc-ı vaşl için ol zehr-nüşâna hayât olsun
Elinden çekdiğim telh-âb-ı hicrâna hayât olsun
Tabîbim şerbet-i vaşlıñ rakîbâna hayât olsun

II

Yine tıldı şürâhî-i derûnum hûn-ı zaħmımla
Ayaklansun kadehler devr kılsun hûn-ı zaħmımla
Müheyyâdır kebâb-ı derd-i dil kim hûn-ı zaħmımla

²⁹ Bir ve üçüncü dizedeki “amman aman” terennümleri diğer dizelerde yoktur.

³⁰ Bu şiirde Ferîd, Şeref’in gazelini tahmîs etmiştir. İlgili gazel Şeref’in Ferîd’e naziresidir.

*Pür it peymāneyi meclisde sākī hūn-ı zahmımla
Mişāl-i şîr-i māder bāde-nūşāna hayāt olsun*

III

Boyandı dāmen-i dil al kana hūn-ı ğamzeñden³¹
Şehîd-i ‘aşk-ı cānānem yine ol tiĝ-i ğamzeñden
Meded hîç havf u haşyet kalmadı bu tîr-i ğamzeñden
Helāk olmakda itmez bîm ü dehşet tiĝ-i ğamzeñden
Şu içmek gibidir dil teşne-i cāna hayāt olsun

IV

İçelden çeşme-i derd ü cefā zehr[ini] bu göñlüm
Yatur ser-mest ü medhüş pençe-i hor üzre bu göñlüm
Meded fark itmez oldu şubh u şāmı āh kim göñlüm
Temāyül eylemez āb-ı hayāta Hızroveş göñlüm
Şarāb-ı ‘aşkıñı nüş itdi cennāta hayāt olsun

V

Tecāsür it Ferîd tahmîs-i nazm-ı nükte-perdâzı
O lü’lü’-i le’ālî-i şeref ol nükte-perdâzı
Hüküm-senc-i belāĝat-pîşe olmuş nükte-perdâzı
Şeref tanzîr kıl nazm-ı Ferîd-i nükte-perdâzı
Zülâl-i himmeti cārîdir ‘aşşāna hayāt olsun

18b

[30]

Yâ Feyyâz

fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün fâ‘ilün

1. Rûzgāra pey-rev olmazsañ bulursun i‘tibār
Bir nefesde kim seni āşüfte eyler rûzgār
2. Āteş-i ‘aşk-ile hep sūzān olandır mu‘teber
Yanmadıkça hüsni ‘üduñ hîç olur mu āşikār
3. Olmasaydı sāyedār olmaz kibārîñ rif‘ati
Ol sebebden mültecâdır her dıraht-ı sāyedār
4. Celb-i mālā naqd-i ‘ömrüñ şarf ider bî-fâ’ide
Mürveş it‘āb-ı tüşe ile ehl-i iddihār

³¹ Dizenin vezni kusurludur.

5. Ferve-i 'irfânı giy dīvân-ı feyz-i Hâk'da sen
Hil'at-i fâhir ile olmaz Feridâ cilvekâr
6. Âşaf-ı yek-tâ vahîd-i nükte-senc-i 'âmile
Pey-rev oldum şî'rine feyz-ile buldum iftihâr
7. Şu'lever ide cihânda rûzgâr-ı rûzgâr
Pertev-endâz-ı şu'â'ı ola dâ'im pâydar

19a

[31]

Târîh-i İlhâk-ı Girîd-i Mehmed Alî Paşa

mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün

1. Veliyy-i ni'metim hem-nâm-ı peygamber 'Alî Paşa
Müdâmî kârıdır bu Ümm-i dünyâ'ya kerem (ü) işfâk
2. Muvaffak oldığı her bir umûrunda olup zâhir
Girîd'i dahı şimdi 'uhdesine kıldılar ilşâk
3. Re'âyâsı[nı] te'lîf ile terfih[i] için şimdi
Niçe 'asker niçe aşhâb-ı re'yi eyledi isvâk
4. İlâhî zâtına ferzendine 'ömr-i firāvân vir
Ki zirâ kârgeridir cümle-i ihsân-ile infâk
5. Feridâ bir ben de söyledim tebrik için târîh³²
Girîd'i vâlî-i Mısr'a 'azîzâ kıldılar ilhâk (Sene 1245, zamm-ı ta'miye 1)

19b

[32]

Târîh-i Velâdet

fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün

1. Hâmd ola Hâmid Big oldı pür-sürür
Behcet-i iclâli ola şâbite
2. Virdi Hâk bir duhter-i nev-hîz-i dil
Şulbi kim devletde ola şâbite

³² Dizenin vezni kusurludur.

3. 'Öşr-i ed'ıyyem olur tārīḥ Ferīd
Şāliḥa iḳbālde ola ṣābite (Sene 1238)

[33]

Tārīḥ-i Dīger

mefā'ılün mefā'ılün mefā'ılün mefā'ılün

1. Kuzātūñ ser-firāzı ya'nı İsmā'ıl Efendi kim
Yine bir ḥayr-maḳdem ile mesrūr oldı 'ālemde
2. Hele tebrik için mülādına didi Ferīd tārīḥ
Şefiḳ Efendi zühd ile mu'ammer ola 'ālemde (Sene 1244)

20a

[34]

Tārīḥ-i Ta'mir-i Maṭbah-ı Mevlevi-Ḥāne Der-Ḥaleb Be-Himmet-i Pır

mefā'ılün mefā'ılün mefā'ılün mefā'ılün

1. Mu'ammer eyleye dā'im Vahīd Paşa'yı devletle
Niḡāh-ı himmeti yaḳdı çerāḡı sūz-ı yā Hū'dan
2. Niḡāhı aḳdı sūy-ı dergeh-i Mollā'ya³³
Ocāḡ-ı evliyā iḫyā olundı sūz-ı yā Hū'dan
3. Ferīdā bıl-bedāhe söyledim tārīḥ-i ta'miriñ
O yapdı maṭbah-ı Mollā-yı Rüm'in sūz-ı yā Hū'dan³⁴ (Sene 1239)

20b

[35]

Yā Feyyāz

fā'ılātün fā'ılātün fā'ılātün fā'ılün

I

Piş-rev olmaz iseñ āşüfte eyler rüzgār
Bir nefesde kim seni eylerdi şāhib-i tibār
Āb-ı rüyuñ ḥıfz idüp olma şaḳın şāhib-vaḳār

³³ Dizede üç kapalı hece eksiktir.

³⁴ Dize, anlam bakımından sorunludur. "Mollā-yı Rüm'in" yerine "Mollā-yı Rüm'i" ya da "matbah-ı..." yerine "matbahın" tercih edilerek bu sorun giderilebilir. Ancak tarih dizesi olduğundan yazmadaki imlaya uyulmuştur.

*Olma ser-keş rŭzgār eyler seni nā-ber-ķarār
Ebr olur mı ecv-i a lāda hevādan pāydār*

II

*Dā'imā der-piş ider pāk-nijād olduķda hep
Kim tevāzu ' sŭllem-i ķařr-ı murād olduķda hep
Göricek iřbāt ider řāhib-fu'ād olduķda hep
Mŭcib-i rif'at olur ĥākĖ-nihād olduķda hep
Āftāb-ı şu 'le-pāř olmaz dŭřŭnce ĥāksār*

III

*Ķadri yokdur keşret-i dŭnyāda maķbŭl olsa da
Cevher-i zāt olmayup řŭhretle maķbŭl olsa da
Kim vŭcŭdŭ zĖnet ũ rif'atle maķbŭl olsa da
Ehl-i řıdķıñ vahdeti keşretde maķbŭl olsa da
Dŭrr-i yek-tā vahdetinde buldı ķadr ũ iřtiĥār*

IV

*Zāt lāzım cevhere yoĥsa miĥekden dŭr olur
'Ārızi zĖnet 'avārızla giderse zŭr olur
Ķadri yokdur kem-'ayārıñ olsa da mehcŭr olur
Ķāse-i zerrĖn şikest olsa bahādan dŭr olur
Bir degil mi ķadri altunuñ da ba'de'l-inkisār*

V

*Ķabz³⁵ u başta ķadir insāndır hemān tecrĖd ile
Rāĥ-ı Ĥaķķ'a ey FerĖd 'ŭryān girŭp tecrĖd ile
Āĥiriñ fikr eyle terk-i zĖnet it tecrĖd ile
Nev-be-nev zāhir libās-ı faĥri şoy tecrĖd ile
Giy Takĭyā bātınmın zĖnetle şevb-i iftiĥār*

[36]

Yā Feyyāz

fā'ilātŭn fā'ilātŭn fā'ilātŭn fā'ilŭn

1. Ĥŭn-ı dil peymāne-i hicre řarāb olmuş baña
Āteř-i ruĥsār-ile gŭnlŭm kebāb olmuş baña
2. Toldırup řahbā-yı hicrānı dŭ eşk-i çeşm-ile
Çekdigim derd ũ miĥen bir bir ĥabāb olmuş baña

³⁵ Yazmada feyz olarak imla edilmiştir. Anlam gereği dŭzeltildi.

3. Süz-ı âzârîñ kurutdı anı mı odan berü
Sāye-i ebr-i nigāhıñ āb u tāb olmuş baña
4. Şimdiden zābı eyleyüp Eskiserāy-ı gönü mi
aşamonı olduğı şimdi cevāb olmuş baña
5. İltifāt-ı yārdır ma ‘mūr iden hep dilleri
amze-i Tātār ile gönüm arāb olmuş baña
6. MİR Rif‘at MİR Hāmid vaşfı-la tezyil idüp
Medh-i evşafı Feridā müsteţāb olmuş baña
7. Vālidıyla gülşen-i devletde şābit ide Hā
Dā‘imā vird-i zebānım bir kitāb olmuş baña

21a

[37]

Yā Feyyāz

mefā‘ilün fe‘ilātün mefā‘ilün fe‘ilün

1. Düşürdi dili ‘aşkım mihen mihen diyerek
O āh-ı fūrat-i yāre zēan zēan diyerek
2. O att-ı yāre bakınca firā çekdi meded
Bir āh eyledi gönüm emen emen diyerek
3. Görünce attını ruşsār-ı alı üzre didi
ıyāmeti oparır dil fiten fiten diyerek
4. Amān boynuma atma o zülf-i şeb-tārı
Uzatma kışsa-i gīsü kemen kemen diyerek
5. Cenāb-ı azret-i Nūrī‘ye eyle(di) pey-revlik
Ferid buldı nazire sūan sūan diyerek

[38]

Beyt-i Na‘at-i Hāzret-i Resül-i Ekrem

mefā‘ilün mefā‘ilün fe‘ülün

Vücüduñ bā‘iş-i icād-ı kevneyn

Eyā fār-i rūsul sultān-ı kevneyn

21b

[39]

Şarkî

müstef'îlün müstef'îlün

I

'Aşkıñla itdim ülfeti
Geldi zamân u sâ'ati
Va'd itmediñ mi vuşlatı
Ol dem ki itdim şöhbeti

II

Sâbit olsañ va'diñde ger³⁶
Bu müjdeye dünyâ deger
Hâtırdan âh çıkmış meger
Ol dem ki itdim şöhbeti

III

Mümkün midür sehv eylemek
Vaşlını dil terk eylemek
Zannım murâd hulf eylemek
Ol dem ki itdim şöhbeti

IV

Eyler gönül âh u fiğân
Ne çâre ey kaşı kemân
İstedigim günden 'ayân
Ol dem ki itdim şöhbeti

V

N'olsun bu va'di bilmemek
Göz göre inkâr eylemek
Ferîd bunı eyler dilek
Ol dem ki itdim şöhbeti

22a

[40]

Gazel

mefâ'îlün mefâ'îlün mefâ'îlün mefâ'îlün

³⁶ Dizenin vezni kusurludur.

1. Hayâl-i perçem-i dildârdan dil hiç cüdâ bulmaz
Tolaşmış dâm-ı 'aşka gayrı bir dürlü rehâ bulmaz
2. Yine sevdâlanup encüm-şümâr oldum bu şeb tâ şubh
Efendi postuñı şaymak gibidir intihâ bulmaz
3. Enîsi yok yatur dil kûşe-i hasretde hayretle
Hayâl-i zevk-i didârıñ gibi bir âşinâ bulmaz
4. Göñülde âteş-i 'aşkıñ belî eski ocaklı da
Kül oldı yandı dil gayrı bu âteş intifâ bulmaz
5. Vefâsız yâre dil virmek gibi beyhüde kâr olmaz
Feridâ sen gibi beyhüde yâr-i bî-vefâ bulmaz

22b

[41]

Gazel-i Besîm³⁷

mefâ'îlün mefâ'îlün mefâ'îlün mefâ'îlün

1. Hırâmından o şive sekte-bağş-ı mevc-i şahbâdır
O keyfiyyet dile tâ-be-kıyâmet hayret-efzâdır
2. Emel itmek 'abeş 'aşkıñ ile cem'ıyyet-i hâtır
İder 'aqlım perîşân fikr-i zülfüñ bu ne sevdâdır
3. Olur zînet-fezâ-yı sürgâh-ı fikrim ol dil-ber
Mu'tallâ câme ile kâmeti nağl-i dil-ârâdır
4. 'Abeş âzâr ile böyle dü çeşmim eşk-rîz itmek
Garaż var ise şâhım hükümüni bağreyne icrâdır
5. Halâvet-bağş-ı tab'-ı şâ'irân olsam Besîm elyağ
Fem-i kilkim nemâ-yâb-ı riyâz-ı mışr-ı ma'nâdır

23a

[42]³⁸

Nazîre-i Ferîd

23b

³⁷ Ferîd, Besîm'in gazelini mecmuasına almış ve takip eden sayfada ona nazire yazmıştır.

³⁸ Besîm'in gazeline nazire olarak yazılan bu şiir, 19 numaralı şiirin tekrarıdır.

[43]

Beyt

fe'îlâtün fe'îlâtün fe'îlâtün fe'îlün

Dökicek bu gice zehr-âbe-i telhîn eşkim
İçdigim her kadehim hep şudan oldu gitdi

[44]

Beyt-i Diğer

fâ'îlâtün fâ'îlâtün fâ'îlâtün fâ'îlün

Kayd-ı perçemle giriftâr oldu bî-çâre gönül
Lâ-kayıd geşt eyler iken âh âvâre gönül

24b

[45]

Gazel-i Ferîd

mef'ûlü fâ'îlâtü mefâ'îlü fâ'îlün

1. Kuş dilce söyledi yine cânâ çıtır pıtır
Âzâra başladı yine ra'nâ çıtır pıtır
2. İtdiñ isâle âb-ı zehrnâk şem'ime
Parladı şem'-i 'aşk ider ammâ çıtır pıtır
3. Rûm beççesi mi bilemedim şivekârımı
Âgâz-ı nuţk idüp didi [baña] çıtır pıtır vezin
4. Yağdı sipend-i 'aşk-ı dili nâr-ı cevri-ile
Kim başladı tuţuşmağa illâ çıtır pıtır
5. Ser-şafha-i belâgate sebt eyle ey Ferîd
Dil-cü bu nev-zemîn-i dilârâ çıtır pıtır

25a

[46]

[...]

fâ'îlâtün fâ'îlâtün fâ'îlâtün fâ'îlün

1. Hân Maħmûd-ma' delet izhâr idüp 'adlin yine
Şadr-ı Rûm'ı hânedân-ı a'leme itdi maķar

2. Tām tārīhiñ Ferīdā söyledim tebrīk için
Oldı Sa‘dullāh Efendi şadr-ı Rūm’a zīb ü fer (Sene 1248, def‘a-i ūlā)

26b

[47]

Tārīh-i Velādet

fā‘ilātün fā‘ilātün fā‘ilātün fā‘ilün

1. Mefhar-i şāh-ı cihān şāhenşeh-i Maħmūd Hān
Hağ Te‘alā ‘adliniñ āsarını kıldı bedīd
2. Eyledi ihsān bir şeh-zāde-i nev-ṭal‘ati
Kim kudümü cümle āfākā olur ‘id-ı sa‘id
3. Mağdem-i devletleriyle cümle ‘ālem pür-sürür
Dā‘imā bu bende-i hāşı ider ‘id-ı cedīd
4. Cünbişinden rağş ider şimdi felekde Zühre [de]
Hem melā‘ik cümlesi hep itdiler ‘id üstü ‘id
5. Merdüm-i çeşm-i cihāndır ol iki şeh-zāde kim
Birisi ‘Abdü’l-ħamīd’dir birisi ‘Abdü’l-mecīd
6. Sāye-i şāhānesinde yā İlāhī pīr olup
Vālid-i şāhenşehiyle ola ekdārdan ba‘id
7. Zıll-ı çetr-i ‘adlini fark-ı enāmda dā‘imā
Sāyebān ide Cenāb-ı Hağğ ber-vech-i medīd
8. Refte refte nuşret ile ola mesrūr pādşāh
Mu‘bir-i küffāra ola ‘asker-i manşūr sedīd
9. Didiler üçler baña tārīh-i milādıñ Bahā
Geldi kevine şulb-ı Maħmūd Hān’dan ‘Abdülħamīd [1239+3=1242]

27a

[48]

Tārīh-i İrtihāl³⁹

fe‘ilātün fe‘ilātün fe‘ilātün fe‘ilün

³⁹ Ferīd Efendi’nin kızının ölümüne mahlası bilinmeyen bir şairin düştüğü tarihtir.

1. Kâzî-i Mısr olan 'Âşir Efendi-zâde
Süznâk oldu kederle ide imdâd Hudâ
2. Ya 'nî bir duhter-i pâkizesi rihtlet kıldı
Çâk çâk itdi meded sînesi[ni] ol hayfâ
3. Mâtemi cümleye vâcib idügi bî-şübhe
Vaqt-i mâtemde gül-endâm idicek 'azm-i bekā
4. Evc-i a'lâya çıkup didi mücevher târîh
Cennet-i 'âliye 'azm itdi Emîne Şehmâ (Sene 1247, ta'miye 3)

27b

[49]

Der-sitâyiş [ü] şikâyet-i felek
mef'ülû fâ'ilâtü mefâ'ilü fâ'ilün

1. 'Uşşâka dâ'im 'âdet 'adâvet midir felek
Bu tavır yoğsa 'arz-ı şecâ'at midir felek
2. Aşhâb-ı dilden olmadı bir kimse kâmrân
Hep anlara merâm ihânet midir felek
3. Ruhsâr-ı dil-bere güli taşvîr ider iken
Güldürmemek bu dilleri 'âdet midir felek
4. 'Uşşâk-ı zâr görmedi bir zerre luftunu
Dil virme ehl-i 'aşka kabâhat midir felek
5. Eşyâ [vü] hâdişât zevâli beyân için
Şemsiñ zevâli aña işâret midir felek
6. Pey-rev olup Cenâb-ı Şeref nazmına Ferîd
Hep böyle cür'et itme cesâret midir felek

36b

[50]

Yâ Feyyâz

fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün

1. Çeşm-i dil içre bu şeb mâh-ı münevver görünür
Mâh-tâb-ı ruğ-ı dil-ber gibi enver görünür

2. Kkladım h̄'āb-ı hayāl içre bu şeb perçemini
Maşer-i şubha kadar dūd-ı mu'anber görünür
3. Sükker-i kand-i lebiñ lezzeti dilde bākī
Ārzū-yı dile bakılsa mükerrer görünür
4. Vakt-i imsāke kadar cümle cihān muftır iken
Giceler şavmı baña āh muqarrer görünür
5. Şabr u imsāke bedel geldi Ferīd 'id ü vişāl
Fitre-i vuşlatı kim müjde muqadder görünür

37a

[51]

Beyt-i Murabba⁴⁰

fe'ilātün fe'ilātün fe'ilātün fe'ilün

Nuṭk-ı insān ile hayvānda temeyyüz nā-būd
Bu reviş ehl-i dile bir kesel oldı billāh
'İzzet-i nādire-gū 'azm-i bekā itdikde
Kıbrıs öküzi yerine bedel oldı eyvāh

37b

[52]

Mu'aşşer-i Ferīd li-Beyti Cenāb-ı Hālet Efendi Be-İltizām-ı İsm-i Maḥbūbe-i
Mültezime⁴¹

fā'ilātün fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün

I

Fürkat-i dilde kalup bakmaz benim feryādıma
Kaldı bī-kes bu dil-i gam-h̄'ār olan bī-dādıma
Böyle kaldım mūnisim yok kim sebep ber-bādıma
Hiç haber yok gitmedi şimdi haber dil-dādıma
Eylesün Allāh imdād bu benim ābādıma
Kimseden ummam meded kim bu benim āzādıma
Böyle oldı kad ḥamīde gönlümüz şimşādıma
Sen sebepsin bu benim feryādılar icādıma

⁴⁰ Bu şiir, kafiye düzeni ve muhtevası bakımından bir kıtadır. Dolayısıyla başlık kıta için kullanılan bir adlandırma olmalıdır.

⁴¹ Muvaşşah: Fāṭ ıma

*Kimseden ümmîd-i istimdâd gelmez yâduma
Ey benim feryâd-res Rabb'im yetiş imdâduma*

38a

II

Âh kim ben böyle oldum hâliyâ nefretdeyim
Kaldı dil hayrette dâ'im böyle kim gurbetdeyim
Bilmezim leyl ü nehârım lik ben fûrkâtdeyim
Şorma hâlim âh kim ben küşe-i hasretdeyim
Hepi hücum-ı ehl-i diller ile pek dehşetdeyim
Ben garîbim her ne deñlü küşe-i şöhretdeyim
Böyle gurbet kim füzûn oldu gönül hayretdeyim
Şimdi gayrı böyle hicrân ile pek keşretdeyim
*Kimseden ümmîd-i istimdâd gelmez yâduma
Ey benim feryâd-res Rabb'im yetiş imdâduma*

III

Toğrısı kim râh uzaldı pek garîb kaldım garîb
Dâ'imâ hubb-ı vağan var dilde oldum 'andelib
Keşret-i fiñnatla olmuşken bu gönülüm pür-lebib
Şimdi âzürde olup oldum efendim ben edîb
Çıkmış iken mevkıfa oldum cihânda ben hañib
Böyle gurbetde gezerken kısmetim n'oldı naşib
Bağr-i hayret içre kaldım pek 'acib oldum 'acib
Neyle dem-sâz eylesem bu kalb-i mañzûnum 'acib
*Kimseden ümmîd-i istimdâd gelmez yâduma
Ey benim feryâd-res Rabb'im yetiş imdâduma*

38b

IV

Muñtaribdir bu dilim gâyet şıklıdı bu boğaz
Nâz aşhâbından iken oldu dil ehl-i niyâz
Böyle erbâb-ı perîşânî dil oldu ser-firâz
Ağlarım leyl ü nehâr efgân-ı dil oldu dırâz
Kadr-i dil şimdi bilinmez bilseler dağı pek az
Dâ'imâ eylerdi dildârım benimle dürlü nâz
Kimseden imdâd bilmem dil kim oldu serv-i nâz
Ey benim şeh-bâz-ı nâzım ey gülüm ey ehl-i nâz
*Kimseden ümmîd-i istimdâd gelmez yâduma
Ey benim feryâd-res Rabb'im yetiş imdâduma*

V

Hây hüy ile yaturken felek dil-berâ⁴²
 Eylemek lâyıķ mıdır bu bendeñe dürlü cefâ
 Bu Ferîd bendeñ umarken âh kim senden vefâ
 Sen hemân dâ'im otur cümle şafâ üzre şehâ
 Âh kim ben bilmez oldum kim nedir şimdi şafâ
 Ben ki düşdüm sen gibi bir zâlim ü ğaddâra tâ
 Eylemem ğayrı meded-res kimseden ben hâliyâ
 İstemem ben ğayrıdan imdâd u istimdâd hemâ
Kimseden ümmîd-i istimdâd gelmez yâduma
Ey benim feryâd-res Rabb'im yetiş imdâduma

40b

[53]

Târîh-i Velâdetes Nâfi'a Hânım Be-Tertîb-i Şeref-i Pür-Zarf⁴³

müfte'ilün fâ'ilün müfte'ilün fâ'ilün

1. Necl-i 'atâ-güster-i 'Âşir Efendi'yi Hâķ
Eyledi her vech-ile kılzum-i dürr-i himem
2. Ya'nî Bahâ Mollâ'nın zât-ı şehâ-perverin
Kâbil olur mı 'aceb vaşf u şenâsın idem
3. Esdi nesîm-i İlâh gülşen-i âmâline
Bâhire olmuş idi bir gül-i şebnem-kerem
4. Şimdi Şeref ol gülün gonçe-i zibâsını
Feyz-ile ihsân bize eyledi Rabbü'l-ümem
5. Eyleye Rabbü'l-kerîm kaşr-ı şafâda muķim
Görneye tâ haşre dek rüyeti endüh u ğam
6. [...] bu târihde böyle zemîne kalem
[...] bu kevne zihî Nâfi'a Hânım kadem (Sene 1250)

41a

[54]

Kaşide-i Sa'id Ber-Güfte-i Ferîd⁴⁴

⁴² Dizenin vezni kusurludur.

⁴³ Ferîd Efendi'nin kızının doğumu için Şeref'in düştüğü tarihtir.

⁴⁴ Sa'id mahlaslı şairin Ferîd Efendi için yazdığı şiirdir.

fe‘ilâtün fe‘ilâtün fe‘ilâtün fe‘ilün

1. Hâlimi ‘arz idicek yâr Hudâ’ dan ğayrı
Rehber olmaz baña hiç şıdķ u vefâdan ğayrı
2. Her kaçan âyine-i ‘aşra nazar kıldım eger
Göremem şekl-i feraħ rûy-ı cefâdan ğayrı
3. Eylesem geşt [ü] güzâr bâdi[ye]-i ‘âlemi ben
İnbisâtıñ bulamam bād-ı hevâdan ğayrı
4. Lâyık-ı luţf ola Hâķ hiss-i derûn eyledigim
Var mıdır kân-ı girân-ķadr-i ‘atâdan ğayrı
5. Zerre-i cûda sezâvâr kibâr-ı ‘aşrıñ
Var mı ihsânı ‘aceb ‘ucb [u] riyâdan ğayrı
6. Gerçi âlûde-i ğam hayret olanlar kıatı çok
Yoķdur erbâbına hiç zevķ ü şafâdan ğayrı
7. İntişâr eyleme kâlâ-yı metâ‘-ı hüneri
Olamaz râyici bî-bey‘ ü şirâdan ğayrı
8. Mużtarib olma gönül eyle taħammül zîrâ
Çâre bilmem hele teslim-i rızâdan ğayrı
9. Sübhâ-gerdân dile vird idelim bunu Sa‘id
Elimizden ne gelür hayra du‘âdan ğayrı

41b

[55]

Beyt

mefâ‘ilün mefâ‘ilün mefâ‘ilün mefâ‘ilün

Baķup ol kaçı yaya sineden bir âh gönderdim
Niĝâhı ķarşılık bir tîr-i cân-âşûb gönderdi

[56]

Beyt-i Diger

fe‘ilâtün fe‘ilâtün fe‘ilâtün fe‘ilün

Bülbül-i dil-şüdeniñ bir güline göz dikeniñ
Şahn-ı güzâr-ı ümidinde dikenler bitsün

[57]

Beyt-i Diğer

mefā' ilün mefā' ilün mefā' ilün mefā' ilün

Bün-i gülşende açmaz-ise verd ü yâsemen sensiz

Dikendir her şükûfe çeşmime ey gül-beden sensiz

[58]

Beyt-i Diğer

fā' ilâtün fā' ilâtün fā' ilâtün fā' ilün

قدر زر زرکر شناست قدر کوهر کوهری

قدر کل بلبل شناست قدر قمبر را علی⁴⁵

[59]

Beyt-i Fārisī

mef' ulü fā' ilâtün mef' ulü fā' ilâtün

شد از فشار کردون موی سفید سر زد

شیریکه خورده بودیم در روز کار طفلی⁴⁶

42a

[60]

Beyt-i Diğer

mefā' ilün mefā' ilün fe' ulün

به دریا چون منافع بشمارست

اکر خاهی سلامت در کنارست⁴⁷

[61]

Beyt

mef' ulü fā' ilätü mefā' ilü fā' ilün

Çokdur Burunucu'nda melâmet dökündisi

Bîni-nümâ-yı kibr şakınsun kayalığı

[62]

Beyt-i Ğarîbe⁴⁸

⁴⁵ "Altının ve mücevherin kıymetini nasıl ki kuyumcu bilirse, gülün değerini bülbül, Kamber'in kıymetini de Hz. Ali bilir." (Sa'dî-i Şirâzî)

⁴⁶ "Dünyanın meşakkatlerinden saçımız ağardı. Yediğimiz aslanlar zamanında yavruydu." (Sâ'ib-i Tebrizî)

⁴⁷ "Denizde (insanlar için) sayısız fayda vardır. Ama sen güvende olmak istiyorsan yine de sahilde dur." (Sa'dî-i Şirâzî)

fe'îlâtün fe'îlâtün fe'îlâtün fe'îlün

Bülbül-i dil-şüdeniñ bir güline göz dikeniñ

Şahn-ı gülzâr-ı ümîdinde dikenler bitsün

42b

[63]

Beyt-i Murabba⁴⁹

mefâ'îlün mefâ'îlün mefâ'îlün mefâ'îlün

Şıtabl-ı devletiñden esb-i ihsân geçdi maqbûle

Fezâ-yı iftihâra ben dahı at sürsem ahrâdır

Cihân turdukça tursun zât-ı vâlâñ şadr-ı devletde

Efendim her kula vâcib olan böyle temennâdır

SONUÇ

Bu makalede Ferid Efendi'nin hayatı ve edebî kişiliği hakkında bilgiler verilmiş, *Mecmua-i Muhabbet* adlı eseri şekil ve muhteva özellikleri belirtilerek yayımlanmıştır.

Kaynaklarda Ferid Efendi'nin hayatı ile ilgili baba adı, mesleği, görev yaptığı yerler ve ölüm tarihi bilgileri yer almaktadır. Eserinden hareketle, Ferid'in iki kızı olduğu bu bilgilere ilave edilebilir. Bunlardan birinin adı ve doğum tarihi, diğerinin de ölüm tarihi ilgili manzumelerden tespit edilmiştir. Eserinde geçen bazı isimler ise diğer kaynaklarla desteklenerek Ferid Efendi'nin akrabaları ve edebî çevresine dair çıkarımlar yapmaya imkân tanımıştır. Bunlar arasında Osmanlı tarihçisi Halil Nürî Bey, Osmanlı devlet adamı ve elçisi Mehmed Emin Vahid Paşa, Mevlevî şair Dâniş Mehmed Bey burada tekraren ve örnek olarak belirtilebilir.

Ferid Efendi'nin edebî kişiliği hakkında ise söylenmesi gereken en önemli husus onun bir nazire şairi oluşudur. *Mecmua-i Muhabbet*'te yer alan lirik şiirler onu bir gurbet şairi olarak tanımlamayı da mümkün kılar. Klasik şiir geleneği zemininde şiirler yazan Ferid'in üslubunda mahallî söyleyişler, dinî-tasavvufî düşünce ve bununla yakından ilgili olarak hikmetli ifadeler belirgindir. Vezin ve kafiye de görülen ve onun bu konudaki "esnekliğine" bağlanabilecek bazı kusurlar bir yana bırakılırsa Ferid'i nazım tekniği bakımından kuvvetli bir şair olarak nitelemek mümkündür.

⁴⁸ Bülbül, gül ve diken kelimeleri yazmada resimle gösterilmiştir.

⁴⁹ Bu şiir, kafiye düzeni ve muhtevası bakımından bir kıtadır. Dolayısıyla başlık kıta için kullanılan bir adlandırma olmalıdır.

Kaynakça

- ARSLAN, Mehmet (2014). "Hâlet, Mehmed Sa'îd Efendi", <https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/halet-mehmed-said-efendi> (E.T.: 24.02.2023).
- ARSLAN, Mehmet (2018). *Şeref Hanım Divân*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- AVCI, İsmail (2014). "Kırımlı Abdullah Râmiz Paşa ve Divançesi", *Turkish Studies*, 9(3), 169-187.
- AZARKAN, Muhammed Şerif (2013). *Mehmed Said Pertev Paşa Divanı*, Yüksek Lisans Tezi, Diyarbakır: Dicle Üniversitesi.
- BEKTAŞ, Ekrem (2017). *Muvakkit-zâde Muhammed Pertev Divânı*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- BİLGİN, Emrah (2016). *Devhatü'l-Meşâyih ve Zeyilleri*, Doktora Tezi, Erzurum: Atatürk Üniveristesi.
- ÇETİN, Atilla (2003). "Mehmed Emin Vahîd Paşa", TDVİA, XXVIII, 468-469.
- ÇİFTÇİ, Ömer (2017). *Fatîn Tezkiresi (Hâtimetü'l-Eşâr)*, Ankara: TCKTB Yayınları.
- ERDOĞAN, Mehtap (2014). "Ferîd, Mehmed Bahâeddîn Efendi", <https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/ferid-mehmed-bahaeddin-ferid> (ET.: 24.02.2023).
- ERÜNSAL, İsmail (1991). "Âşir Efendi Kütüphanesi", TDVİA, IV, 8.
- GÜLER, Mehmet (2009). *Halil Nuri Divanı Edisyon-Kritik-İnceleme*, Yüksek Lisans Tezi, Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi.
- Hâlet Efendi (1258). *Divân-ı Hâlet*, İstanbul: Takvimhane-i Âmire.
- İPŞİRLİ, Mehmet (1989). "Ahmed Reşid Efendi", TDVİA, II, 122-123.
- İPŞİRLİ, Mehmet (1991). "Âşir Efendi", TDVİA, IV, 8.
- KOLUNSAĞ, İbrahim (2021). "Mecmuanın Gölgesinde Divan Okumak Mecmua-i Burhân", *ÇÜTAD*, 6(1), 153-190.
- KÖKSAL, Mehmet Fatih (2006). *Sana Benzer Güzel Olmaz Divan Şiirinde Nazire*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- KÖKSAL, Mehmet Fatih (2012). *Eski Türk Edebiyatında Tenkit ve Teori*, İstanbul: Kesit Yayınları.

KURNAZ, Cemal; Çeltik, Halil (2003). "Şairlerin Gözüyle Mecmua", *Turkish Studies*, V(8/1), 21-49.

Mehmed Süreyyâ (1311). *Sicill-i Osmanî (II)*, İstanbul: Matbaa-i Âmire.

ÖZAVAR, Süreyya (1993). *Dâniş Mehmed Bey Hayatı, Sanatı ve Divanı*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi.

ÖZGÜL, Metin Kayahan (2019). "Klasik Sonrası Dönem (1800-1860): Şark ekspresiyle Garb'a sefer", *Türk Edebiyatı Tarihi 2*, (Ed: Halman, Talat Sait vd.), İzmir: T.C. Kültür ve TCKTB Yayınları, 593-676.

PAKALIN, Mehmet Zeki (1993). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü* (Cilt II), İstanbul: MEB.

Şemseddin Sâmî (1314). *Kâmûsü'l-A'lâm*, İstanbul: Mihran Matbaası.

TUMAN, Mehmet Nâil (2001). *Tuhfe-i Nâilî (Divan Şairlerinin Muhtasar Biyografileri)* (C. Kurnaz ve M. Tatcı, haz.) (Cilt II), Ankara: Bizim Büro Yayınları.

UZUN, Mustafa İsmet (2003). "Mecmua", *TDVİA*, XXVIII, 265-268.

YILDIZ, Ayşe (2018). "Mecmû'a ve Mecmû'a-i Eş'âr Kavramlarının Zübdetü'l-Eş'âr ve Zeylleriindeki Kullanımları Üzerine", *Bilig*(86), 169-181.